

Тыва Республиканың Барыын-Хемчик кожуунунң Хонделен
муниципалдыг бюджеттиг ортумақ нийти билиг школазы

Чөпчээрээни

өөредилге талазы-биле
директорнуң
оралакчызы

/Ооржак С.К./

« 28 » 08 2024 ч

Бадыйланы

Хонделен муниципалдыг
бюджеттиг ортумақ
нийти билиг школазынын
директору

/Женден-оол В.К./

Дужаал № 93

« 28 » 08 2024 ч

7-ги (чедиги) класска
төрөөн чогаал эртеминге
ажылчын программа
2024-2025 өөредилге чылы

Неделяда 2 ш
Бүдүн чылда: 68 шак

Тыва дыл болгаш чогаал башкызы
Ооржак Саида Кысыгбайовна тургускан

Хонделен 2024

Тайылбыр бижик.

7-ги класстын тыва чогаал эртемийн өөрөдилге-методиктиг комплекзинге хамааржыр ажилчын программа «Кол ниити өөрөдилгениң 5–9 класстарынга «Төрээн (тыва) чогаал» эртемийн чижек өөрөдилге программасынга» (улаштыр – Программа) даянып, 5-7 класстарның «Төрээн чогаал», 8-9 класстарның «Тыва чогаал» өөрөдилге номнарынга дүүштүр кылдырган. Кызыл 2021 ч.

Ук программаны кол болгаш ниити өөрөдилге күрүне стандартынга даянып тургускан.

Ажылдаар өөрөдилге ному: Е, Т. Чамзырын, Н. Ш. Куулар, А. Х. Херел Төрээн чогаал. 7 класс. Ниити өөрөдилге черлеринге өөрөдилге ному. – Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2022. – 256 ар.

Өөрөдилге ному РФ-тиң ФКӨС-түң негелделеринге дүүштүр ортумак ниити өөрөдилге черлериниң 5-11 класстарынга тыва аас чогаалы болгаш литературада чижек программага даянып кылдырган.

Төрээн (тыва) чогаал эртемийн шиңгээткениниң бот-тускайлаң, метапредметтиг болгаш предметтиг түңнелдери:

Бот-тускайлаң түңнелдер

– Чогаал эртеми тыва, орус болгаш делегей чоннарының культурлуг өнчүзүнүң чарылбас кезээ дээрзин медереп, ук эртемни өөренири чугула дээрзин билири;

– бодун долгандыр турар ниитилелге шын алдынары;

– өг-бүлезинге, ада-чуртунга ынак, оларның мурнунга харыысалгалыг болурун медереп, бот-хуузунуң хамааты туружун тудуп билири;

– аажы-чаңын, амыдыралчы дуржулгазын бот-тускайлаң шын тодарадып, углап, сайзырадып билири;

– харылзажылга үезинде үзел-бодалын тодаргай, шын илередип, өскелерни дыңнап, оларның бодалдары-биле каттыжып азы каттышпайн тура, ниитиниң корум-чурумунга дүүштүр бодун алдынып билири;

– келир үеде амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандыра-

рынче угланган сорулгаларны тургузуп билири;

- өөренириниң чугулазын база чаа билиглер шиңгээдирин медреселдиги-биле угаап билип турары;

- төрөөн дылынга болгаш чогаалга ынак, аңаа хүндүткелдиг, ху-магалыг болуру;

- төрөөн чогаал эртеминге танышкан чогаалдарын сайгарар та-варылгада, шиңгээткен билиглеринге даянып база дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглап, сөс домааның чедингир, чараш болурун чедип алыры;

- бодун долгандыр чараш чүүлдү эскерип билири, сагыш-сеткилиниң байлак чорууру, үлөгерлиг аажы-чаңныг болурунга белени;

- тыва, орус болгаш өске-даа чоннарның янзы-бүрү темаларга бижиттинген чогаалдарын номчуурунга бедик сонургалды;

- өске чоннарның культуразынга хүндүткелдиг болуру;

- өөредилге-шинчилел ажылдарында база харылзажылганың янзы-бүрү ажыл-чорудулгазын күүседиринге чугула медреселрини (словарь, энциклопедия, Интернет болгаш о.ө.) тып, шилип, ажыглап билири;

- сагыш-хөңнү байлак, кээргээчел, эңерелдиг сеткилдиг аажы-чаңныг болуру, чараш мөзү-шынарга бодун белеткээри.

Метапредметтиг түңнелдер

Өөреникчилерге чогаал эртемин өске эртемнерниң теория-практиктиг билиглери-биле холбап өөредир, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң), регулятивтиг (бот-угла-ныышкынныг), чаа билиглерни угаап шиңгээткениниң түңнелдери.

Өөредилгениң угаап шиңгээдир бүгү талалыг кылдыныгларының түңнелдери:

-сөзүглелде медреселриниң хевирлерин тодарадып билир, кол теманы, ооң иштинде кирген бичии темаларны шын билип турары;

- чогаалдың аймаан, жанрын тодарадып билири;

- номчулганың янзы-бүрү: өөредиглиг, көргүзүглүг, таныжылгалыг хевирлерин ажыглап билири;

– янзы-бүрү хевирлерде бердинген сөзүглелдерден (чүгле сөзүглел, иллюстрациялыг сөзүглел, таблица, схема кирген с зүглелдер) кол болгаш ийи чергениң медээлерин ылгап билири;

– дыңнап бижиир сөзүглелдер-биле ажылдап билири (кыска, шилилгелиг, долу дээш о.ө.);

– бердинген медээни (сөзүглелди) бир хевирден өске хевирже өскертип, эдип-чазап, чаартып (план, таблица, схема тургузуп) билири;

-номчаан, өөрөнгөн медээни (сөзүглелди) тодаргай, кызыра, шилилгелиг, чогаадыкчы чугаалап билири;

-справочниктер, словарьлар, энциклопедиялар, өөредилгешинчилел ажылдары, электроннуг номнар-биле ажылдап билири;

-анализ (өөренип турар чүүлүн сайгарары) болгаш синтез (өөренип турар чүүлүн херек кырында түңнээри) харылзаазын чүүлдештирип билири;

-чылдагаан болгаш түңнел харылзааларны тодарадып билири; сайгарылгалыг, даап бодаашкынныг чугааны чорудуп билири.

Харылзажырының бүгү талалыг кылдыныгларының түңнелдери:

-бодунуң бодалын өске кижилерге билдингир кылдыр боттускайлаң илередип шыдаары;

-тургустунган байдалга таарыштыр айтырыгларны шын тургузуп база харыы берип билири;

-кады ажылдап турар бөлүктүң ниити шиитпиринге чөпшээрежиб билири;

-бодунуң туружун боттут бадыткалдыг чижектер-биле тудуп, херек апарганда, өскертип билири;

-амыдыралда кижилер аразында харылзаажылганың чугулазын медереп билип турары;

– чугааның байдалынга дүүштүр бодунуң бодалдарын аас болгаш бижимел хевирге тургузуп билири, стиль, жанр талазы-

биле аңгы-аңгы сөзүглелдерни тургузуп билири;

- аас болгаш бижимел чугаага үнелел берип, эдип-чазап, харылзажылганың компетенциязын сайзырадыры;

- харылзажылганың сорулгазынга дүүштүр дылдың чурумалдыг аргаларын ажыглап билири, монолог, диалог болгаш ниити чугааны чорудуп билири;

- эш-өөрүнүң азы танывазы улустуң мурнунга чугаа тургузуп билири;

- кады ажылдажылганы чедип алырының байдалын тургузуп, ниити чөпшээрелжилгеге кээп билири;

- чугаа үезинде ниитиниң чурумун кезээде сагып билири. Өөренириниң уг-шиин таарыштырып ажылдаарының бүгү талалыг кылдыныгларының түннелдери:

- ниити чүүлден чугула бодалды ылгап билири;

- чыып алган медээзин таарыштыр мөөңнөп, ажыглап, даап бодап билири;

- чугаазынга (ажылынга) барымдаалыг чижектерни кириштирип, чылдагааннарны бадыткап, түннел үндүрүп, эртемнер аразының чоок харылзаалыын илередип, чогаалга хамаарышкан теория- практиктиг билиглер-биле өске эртемнерни холбаштырып, херек кырында тайылбырлап тура, бодунуң үзел-бодалын, туружун бадыткап билири;

- бодунуң өөредилгезин бот-тускайлаң мөөңнөп ап, хуузунда башкарнып, хөй-ниити аразынга бодун төлөптиг алдынып, кижилер- биле шын харылзаа тудуп, чугаалажып билири;

- билиг чедип алырының аргаларын, канчаар ажылдаарының уг-шиин тодарадып, тускай угланыышкынныг бот-башкарнып билири;

- чогаал сайгарылгазын эртемден дашкаар, өске эртемнер-биле холбап, делгем сайгарып, бердинген темага азы айтырыгга хамаарыш-тыр харыыны хөй талалыг берип билири.

Предметтиг түннелдери:

– Чогаал эртемин өөренирининң онзагайын, чугулазын медреселдиг билип ап чорууру;

– чогаал эртеми чечен сөстүн уран-чечени болгаш чаражы, культ- турлуг аажы-чаң болгаш мөзү-шынарның көргүзүкчүзү боорун эки би-лири;

– чечен чогаал уран чүүлдүн тускай хевири бооп чоруурун болгаш уран чүүлдүн шупту хевирлери сырый харылзаалыг дээрзин билири;

– улустун аас чогаалының аңгы-аңгы хевирлерин тодарадып база оларны авторлуг чогаалдардан ылгап билири;

– улустун аас чогаалының хевирлери – үлегер домак болгаш чечен сөстөрни ылгап билири;

– кыска тоолдарны боду чогаадып шыдаары;

– эпиктиг чогаалдарда кол болуушкуннарны тодарадып, оларның аразында харылзааларын, чөрүлдээлерниң чылдагааннарын тодара- дыры;

– алгыш-йөрээлдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглап билири;

– маадырлыг тоолдарның уран-чечениниң онзагайын тодара- дып, тайылбырлап билири;

– тыва литератураның төөгүзүнүнң, сайзырап келгениниң үе- чадаларын билири;

– чогаалдың идея-тематиктиг утказын бижиттинген үези- биле холбап, ниитилел амыдыралы болгаш культураның хөгжүлдезин чечен чогаал-биле чергелештир сайгарып билири;

– чечен чогаал сайгарылгазын литература-теориялыг билигте (тема, идея, сюжет, композиция, чогаал аймактарының жанр-хевирлери, ылгавырлыг талалары, дылдың уран чурумалдыг аргалары) даянып, ханы сайгарып билири, чогаалда көдүрген проблеманы тодарадып би-лири;

– документалдыг чогаалдарның онзагай талаларын барымдаа-лап, долу сайгарылгазын кылып билири;

– чогаал сайгарылгазының бүгү аргаларын (бижиттинген төөгүлүг байдалдары, тургузуунунң онзагайы, дылының уран- чечени, тема, идеязы, уран чүүлдүн өске хевирлери-биле

холбаалыы, чогаалда чечен үе, чечен девискээр дээш о.ө. талаларын) эки билири;

- чогаал сөзүглелинин планын, тезизин тургузуп билири, план езугаар аас-биле азы бижимел-биле кыска утказын тургузуп билири;

- литературлуг терминнерни, чогаалдан үзүндүлөрни, цитата-ларны чогуумчалыг ажыглап билири;

- чогаал сайгарылгазының азы харылзаалыг чугаа үезинде бо- далдарын шын, тода илередип, монолог, диалог чугаа тургузуп азы ниити чугаага киржиб билири;

- чогаалдарга хамаарыштыр литература-сайгарылгалыг ажыл- дарны шингээдип, оларны аас-биле харыыларга азы бижимел ажыл- дарга ажыглап билири;

- чогаалда көдүртүнген чидиг айтырыгларга азы бердинген те- мага дүүштүр бижимел чогаадыкчы ажылдарны (эдертиг, чогаадыг, эде тургузары, удур чогаадыры дээш о.ө.) шынарлыг (класска азы бажыңга) кылып билири;

- сюжетти улаштыр чогаадып азы эде тургузар дээн чижектиг ажылдарга чогаадыкчы арга-шинээн көргүзүп шыдаары;

- каталог-биле ажылдап, солун-сеткүүл, телевидение, Интернет четкизинден медээлерни ажыглап билири;

- тыва, орус база эвээш санныг чоннарның, делегей литература- зындан чогаалдарны назы-харыңга, сонуургалдарыңга дүүштүр сеткил хайныышкынның хүлээп, сайгарылгалыг номчуп билири, делегей амы- дыралынче делгем көрүштүг чогаадыкчы номчукчу болуру.

***7 класстың өөреникчилериниң кол-кол мергежилдери
болгаш чаңчыгар чүүлдери***

7- ги классты доозуп тура, өөреникчилерниң билир ужурлуг чүүлдери:

- маадырлыг тоолдарның уран-чечениниң онзагайын тодара- дып, тайылбырлап билир;
- улустуң аас чогаалының аңгы-аңгы хевирлерин тодарадып болгаш оларны авторлуг чогаалдардан ылгап билир;
- шээжи-биле өөрөнгөн чогаалдарын шын аянын, тода чугаалапбилир;
- чогаалда чуруттунган болушкуннарны, маадырларны долузу-биле сайгарып шыдаар;
- өөренип эрткен сөзүглелдериниң уран-чеченин сайгарбышаан, өөрөнгөн чогаал теориязын шын ажыглап билир;
- утказын чугаалаарының аңгы-аңгы хевирлерин (делгеренгей, шилилгелиг, допчулай) чогаадыкчы чугаалап, рольдап номчуп, планның янзы-бүрү хевирлерин (сюжеттиг, идея-тематикалыг, компо-зициялыг, цитаталыг) тургузуп билир.
- номчаан чогаалдарынга хамаарыштыр өскелерниң бодалдарын дыңнап, билип, аңаа хамаарыштыр бодунуң бодалын барымдаалыг шынзыдып өөренир;
- номчаан сөзүглелинге бодунуң хамаарылгазын тода илеретпи- шаан, аңаа дүүштүр презентацияны кылып билир;
- номчаан чогаалдарынга кыска шинчилел ажылдарын, төлөвилелдерни болгаш чогаадыкчы ажылдарны кылыр;
- өөрөнгөн чогаалдарынга бижимел ажылдарның янзы-бүрү хевирлерин кылып шыдаар;
- өөрөдилге номунуң тайылбыр кезээн болгаш аңгы-аңгы словарьларны, энциклопедияларны ажыглап билир.

7-ги класстың тыва чогаалга календарь-тематиктиг план

№	Теманың ады	Ша гы	Онаалгазы	Ай,хүнү		Кап сыры лга
				план	факт	
Кирилде кичээл 1 шак						
Ікезээ. Чеченнерниң сөнү...						
1	Литература –амыдыралдың көрүнчүү. Чогаал делегейинче аян-чоруктарның уламчызы	1	Арын 3 номчуур			
2	«Танаа-Херел» - тыва улустун сурагжаан маадырлыг тоолу.	1	Арын 4-19 номчуур			
3	«Танаа-Херелдин» тургузуу, уран-чечен дылы.	1	Арын 19,20 айтырыгларга харыылаар			
4	Маадырлыг тоолдарның маадырлары.	1	Тоолдун уран-чеченин сайгарар			
5	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей» деп тоолдун идеязы, туружу.	1	Маадырлыг тоолдар деп чул? Кроссворд тургузар			
6	«Бокту-Кириш, Бора-Шээлей». Маадырлары,уран-чечени	1	Аянның номчуур			
7	Өгбелеривистиң биске дамчыдып берген эртинези – маадырлыг тоолдар»	1	Тоолчулар билип эккээр			
8	ЧСК «Маадырлыг тоолдан мээң ынак маадырым»	1	Викторина айтырыглары тургузар			
9	Чогаал теориязы. Маадырлыг тоолдар (эпос) дугайында билиг	1	Кыска конспект кылыр			
Аас чогаалының салдары-биле						
10	В.С.Серен-оол «Каң-Кыс»	1	Аянның номчуур, утказын эдерти чугаалаар			
11	«Каң-Кыс» деп тоолдун кол маадырынын омур-хевири.	1	Арын 63, айтырыгларга харыылаар			
12	В.Серен-оолдун «Каң-кыс» деп тоолунун дылының байлаа.	1	Чурук чуруур			
13	М.Б.Кенин-Лопсан «Хайыралыг Калчан-Шилги».Эртин	1	Арын 54-68 номчуур			

	кырганның омур-хевири, кижизидикчи салдары					
14	«Хайыралыг Калчан-Шилги». Бойдус камгалалы	1	Номчаан чуулунун утказын эдerti чугаалаар, арын 80, айтырыгларга харыылаар			
15	“Хайыралдыг Калчан-Шилги”. Дылының уран-чечени	1	Арын 70, айтырыгларга харыылаар			
16	Дожоогийн Цэдэв «Улуг Гобиде өг» Чогаал теориязы. Чогаалдың тематика болгаш идеязы	1	Арын 71, шулуктун тургузуу			
17	ЧТ Чогаалдын темазы болгаш идеязы М.Б.Доржу «Аас чогаал»	1	Арын 72 конспект			
18	С.Тока «Араттын сөзү». «Чаа ужуражышкыннар»	1	Арын 74-77			
19	С.Тока «Араттын сөзү». «Кайнаар баарыл?»	1	Арын 78-83			
20	С.Тока «Чер-бажыңга», «Одаглар хып тур».	1	Утказын чугаалаар			
21	С.Тока «Сорулгамче чоруп ор мен», «Даң бажында»	1	Арын 93 айтырыгларга харыылаар			
22	С.Тока «Араттын сөзү» - бот намдарлыг чогаал.	1	Сонуургаан эгезинге тест тургузар			
23	ЧСК Чогаадыг. «Төрээн черимниң тоогузу»	1	Чедир бижиир			
24	С.Сарыг-оол «Ангыр-оолдуң тоожузу»	1	Арын 94			
25	С.Сарыг-оол «Ангыр-оолдуң тоожузу». «Дагаа чылдыг мен», «Бажым кыргытканым»	1	арын 102 айтырыгларга харыылаар			
26	С.Сарыг-оол «Ангыр-оолдуң тоожузу». «Пөш бажыңга», «Оттуг-терге»	1	Арын 103			
27	С.Сарыг-оол «Ангыр-оолдуң	1	Утказын чугаалаар			

	тоожузу». «Шагаа»					
28	С.Сарыг-оолдун «Ангыр-оолдун тоожузу» - тыва чоннуң амыдыралынын дугайында энциклопедия.	1	Арын 120 №6 чурук чуруур			
29	«Ангыр-оолдун тоожуздундан билип алган чуулдерим».	1	Арын 120 №4 бижимел-биле			
Россия чоннарының литературазы						
30	Эллай С. Р. «Экии, тыва чонум!»	1	Арын 121			
31	Б.Хөвөңмей «Чүү болганыл?»	1	Утказын эдерти чугаалаар, амыдырал-биле деннээр			
32	С.А.Сарыг-оол «Соругга»	1	Арын 127 номчуур, арын 131 дунеки арганын чурумалы			
33	С.А.Сарыг-оол «Соругга». Чечен чугаада пейзаж	1	Арын 134 айтырыгларга харыылаар, анчынын монологун аянный номчуур			
34	Чогаал теориязы. Чечен чугаа дугайында билиг	1	Конспект кылыр Арын 134 №9 бижимел-биле			
Угаан болгаш сеткил...						
35	О.Ө.Сувакпит «Ылар». Шүлүктүң темазын болгаш идеязын тодарадыры	1	Чурук чуруур, 1-н доктаадыр			
36	О.Ө.Сувакпит «Ылар». Бойдус камгалалының темазын чогаалда чырытканының онзагайы	1	Арын 139 №6 бижимел-биле			
37	К.К.Кудажы «Кызыл-Бөрттүг» Кызыл-Бөрттүгнүң бичиизинде амыдыралы	1	Кроссворд тургузар, айт-га харыылаар			
38	К.К.Кудажы «Кызыл-Бөрттүг»,өөренип алыр дээн кузелин чедип алганы, окур-хевири.	1	Арын 141-142 айт. харыылаар			

39	К.К.Кудажы «Кызыл-Бөрттүг» Бижик өөредилгези.	1	Арын 155 айт-га харыылаар			
40	Ш.М.Суваң «Чээн оол»	1	Арын 161-165 номчуур айтырылгарга харыылаар			
4-кү кезээ. Чечен чогаал делегейинде мөңгө темалар...						
41	С. Пюрбю «Эргеппей дугайында тоожу».	1	Арын 172, 178 айтырылгарга харыылаар			
42	Эргеппей – чоннун хосталга дээш революстуг демиселинин киржикчизи.	1	Эгелерге план тургузар			
43	Эргеппейнин омур-хевирин тоожуда коргускени. Хундуппей мээренин каржы-дошкуну, харам-кажары.	1	Омур-хевирге хамаарышкан домактарны ушта бижиир			
44	Чогаал теориязы. Тоожу дугайында билиг	1	Конспект кылыр, арын 183			
45	О.К.Саган-оол «Найырал»	1	Аянныг номчуур, арын 197 айт-га харыылаар			
46	О.К.Саган-оол «Найырал». Чечен чугаанын уран-чечени	1	Арын 197,38 бижимел- биле			
47	К-Э. Кудажы «Степан Сарыг- оолдун плантациязы».	1	Арын 197-203 номчуур, айт-га харыылаар, №11 бижимел-биле			
48	Чогаал теориязы. Композиция болгаш сюжет дугайында билиг	1	Арын 204 конспект кылыр			
49	М.Б.Доржу «Дайынныг кино көргөш...»	1	Утказын чугаалаар Арын 211 №6 бижимел- биле			
50	И.Б.Иргит «Эргим Уля угбай»	1	Утказын чугаалаар			
51	КДН К.К.Кудажы «Таңды кежи»	1	Таңды кежи деп чул? Харыызын бижиир			
52	ЧСК «Таңды кежи»	1	Чедир бижиир азы чуруур			
5-ки кезээ. Поэтиктиг оодурулгар...						
53	С.Б.Пюрбю «Төрээн дылымга»	1	Аянныг номчуур, арын			

			216 айтырыгларга харыылаар			
54	А.А.Даржай «Авамга»	1	Доктаадыр, аялгазы-биле ырлап өөренир			
55	ЧТ Шулук дугайында билиг	1	1 шулукту чижекке сайгарар,арын 219			
56	М.А.Кужугет «Бак сагыш башка халдаар»	1	Аяннын номчуур, арын 224 айтырыгларга харыылаар			
57	Р.Д.Лудуп «Чавыс-чавыс көжүп чоруур булуттарлыг»	1	Айтырыгларга харыылаар			
VI кезээ. Төөгүнү көптарыңар...						
58	С.А.Сарыг-оол «Алдан-маадыр»	1	Шулукту доктаадыр азы чурук чуруур			
59	ЧСК Чогаадыг «Алдан-маадырлар-бистиң өгбелеривис»	1	Чедир бижиир			
60	Р.Д.Лудуп «Улаастайга»	1	Аяннын номчуур,арын 227			
61	И Бадра «Ужудукчу Кидиспей»	1	Реферат кылыр			
62	И Бадра «Ужудукчу Кидиспей»	1	Арын 232 айт-га харыылаар			
63	О.Ө.Сувакпит «Сат Бүркей дугайында баллада»	1	Аяннын номчуур, арын 238 айтырыглар			
64	К.К.Кудажы «Он бир»	1	Рольдап номчуур, арын 238-245			
65	К.К.Кудажы «Он бир» ЧСК Чогаадыг «Кым-даа чүү-даа утгундурбаан»	1	Рольдап номчуур, арын 245-250 айтырыгларга харыылаар			
66	Чогаал теориязы.Шии чогаалыныңдугайында билиг	1	Конспект, номчуур			
67	КДН Даржай А. А. «Ровнога төрүттүнген шүлүктөр»	1	Арын 252 аяннын номчуур			
68	Түңнел кичээл	1	Чайгы онаалгалар			
	Шупту: 68 шак	68				

Ажылчын программага эдилге кылганының чылдагааны

[illegible]

16/11/2017

« 28 » 20 24 ГОДА

Profrat. Thompson and Bar.

